

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ

Розглядається прямий і опосередкований вплив туризму на природні компоненти й соціокультурне середовище, характеризується значення екологічного туризму в керуванні взаємодією людини з навколишнім світом.

Ключові слова: екологічний туризм, антропогенний вплив, науковий туризм, екологічні тури, соціокультурне середовище, навколишнє середовище.

Рассматривается прямое и косвенное влияние туризма на природные компоненты и социокультурную среду, характеризуется значение экологического туризма в управлении взаимодействием человека с окружающим миром.

Ключевые слова: экологический туризм, антропогенное влияние, научный туризм, экологические туры, социокультурная среда, окружающая среда.

We consider the direct and indirect impact of tourism on the natural components and socio-cultural environment, characterized by the value of ecotourism in the management of human interaction with the outside world.

Key words: ecological tourism, human influence, scientific tourism, ecological tours, socio-cultural environment, and environment.

Негативне навантаження масового туризму на навколишнє середовище та туристичні ресурси країн вітчизняні і закордонні вчені досліджува вже в 70-х роках минулого ХХ століття. Нині наслідки антропогенного впливу помітні в усіх масових туристичних центрах, галузях туристичної індустрії й видах туризму.

Використання природних ресурсів є головною умовою розвитку практично всіх видів туризму. За кордоном їх об'єднали під назвою «nature based tourism». До їх складу входить й екологічний туризм — один з інструментів реалізації концепції стійкого регіонального розвитку. Масовий туризм активно використовує природні екосистеми, що руйнуються, відкриває «юрбам» туристів ранише невідвідувані великою кількістю людей землі [4].

Актуальність вивчення соціокультурних засад становлення екологічного туризму полягає в тому, що це дозволить намітити нові напрями соціокультурного розвитку світового суспільства в період стрімких глобалізаційних трансформацій.

Мета статті — визначення соціокультурних передумов виникнення та розвитку екологічного туризму.

Одним з основних чинників виникнення екологічного туризму є антропогенний вплив на природні та культурно-історичні туристичні

тичні ресурси, який підсилюється через зростання туристичних відвідувань. Посилення цього впливу збігається з темпами зростання масовості туризму. Прогнози Всесвітньої туристичної організації (ВТО) свідчать про те, що поряд зі збільшенням популярності туризму в ХХІ ст., виникають певні протиріччя у вирішенні проблеми задоволення потреб туристів і раціонального використання туристичних ресурсів.

Вплив туризму на компоненти навколишнього середовища може бути згрупований за причинами та наслідками (табл. 1).

Таблиця 1

Причини та наслідки впливу туризму
на компоненти навколишнього середовища

Компонент	Наслідки впливу туризму	Причина
Ґрунт	Втрата родючих верств, зменшення рихлості, зміна вологості, температури мікрофлори	Витоптування, ущільнення сніжного покриву і схід «мокрих» лавин
Рослинність	Зміна видового складу, розподілу по ярусах просторової структури індивідуальних характеристик рослин	Витоптування, збір рослин і їхніх частин (корінь, плоди, квітки та ін.) для різних цілей, лісові пожежі тощо
Водна система	Зміна характеристик берегової лінії, характеристик дна, збільшення кількості відкладень і мутності, зміна органічного, хімічного складу	Витоптування, вирубка лісів, будівництво гребель і водоймищ та ін.
Соціокультурна система	Втрата культурних і ціннісних орієнтирів, конфронтація з іншими соціокультурними нормами та стандартами, зміна етнокультурних особливостей способу життя	Долучення до стандартів життєдіяльності іншої культури, впровадження міжнародних інститутів, що відповідають іншій соціокультурній системі

Туристичний вплив на культурні цінності є окремим напрямом антропогенного пресингу. Під культурними цінностями розуміють об'єкти, що мають значну культурну цінність, важливе матеріальне і духовне значення в житті народів у цілому і народонаселення даної місцевості, а тому захищаються міжнародним гуманітарним правом від руйнування та пограбування і від недбалого відношення до них місцевої влади та населення. До них належать:

цінності рухомі або нерухомі, які мають велике значення для культурної спадщини кожного народу, такі як: пам'ятки архітектури, твори мистецтва, рукописи, книги та наукові колекції; ансамблі будинків; будинки, головним чином призначені для зберігання та експонування рухомих культурних цінностей, такі як: бібліотеки, музеї, а також сховища культурні цінності; центри, у яких утримується значна кількість об'єктів культури [4].

Загальносвітовий характер проблем, які виникають майже у кожному туристичному регіоні, свідчить про те, що вирішити їх на регіональному або національному рівні неможливо. Міжнародні експерти з глобальних змін визначають наступні типові проблеми, що повторюються в багатьох регіонах світу. За аналогією із хворобами, вони були названі синдромами:

1) утилізації, наприклад, надмірна обробка маргінальних земель (Сахельський синдром), або рекреаційний розвиток і руйнування природи (синдром масового туризму);

2) розвитку, наприклад, екологічне руйнування ландшафтів внаслідок реалізації неадекватних програм розвитку («Аральський синдром»), або ігнорування екологічних стандартів при швидкому економічному розвитку («синдром Азіатських тигрів»); винищення представників флори й фауни в процесі полювання, рибальства, знищення природних умов перебування шляхом включення територій у господарську діяльність та ін.;

3) відходів, наприклад, деградація навколишнього середовища при контрольованому й неконтрольованому похованні відходів (синдром дампінгу); привнесення й поширення інфекцій, захворювань через продукти життєдіяльності людини [1].

Для вирішення проблем, які виникають за через вплив туризму та зменшення антропогенного навантаження на природу висунуто концепцію сталого розвитку, сутність якої полягає в тому, що процес управління ресурсами розуміється так, що вони можуть відновлятися з тією же швидкістю, з якою використовуються, або переходом з повільно поновлюваних ресурсів на швидко поновлювані [3].

Ця концепція передбачає використання в розвитку туризму таких принципів:

- подорожі й туризм повинні допомогти людям у досягненні гармонії з природою;
- подорожі й туризм повинні зробити свій внесок у збереження, захист і відновлення екосистем;
- захист навколишнього середовища повинний становити невід'ємну частину процесу розвитку туризму;
- проблеми розвитку туризму повинні вирішуватися за участю зацікавлених громадян (місцевих жителів), із плануванням рішень, прийнятих на місцевому рівні;

- державні адміністрації повинні попереджати один одного щодо природних нещасть, які можуть зачіпати безпосередньо туристів або туристичні сфери;
- подорожі й туризм повинні сприяти створенню робочих місць для місцевих жителів;
- розвиток туризму повинен забезпечувати і підтримувати культуру й інтереси місцевих народностей;
- індустрія туризму і подорожей повинна базуватися на стандартах міжнародного права в сфері захисту навколишнього середовища.

Разом з тим концепція сталого розвитку була скептично сприйнята. Так, на регіональному рівні не слід розуміти — слово «розвиток» як прагнення до досягнення західних стандартів життя. Якщо щодо цього необхідно більше враховувати традиції, то правильніше було б говорити про «життєдайний розвиток».

Визначенню туристичного впливу на культурні цінності в концепції сталого розвитку приділяють особливу увагу.

Туризм — це процес контакту культур, соціальних груп, народів, які відвідуються туристами. Кожна «приймаюча» культура, може, запропонувати безліч цінностей: природні (врода та самобутність природи, особливий клімат), духовні та культурні (народна творчість, побут, особливості етнічного розвитку), а також соціальні. Надана система цінностей може бути глибоко відмінною від звичних для туриста культурних надбань, що може призвести до так званого «культурного шоку». Але ці ж протиріччя, внаслідок взаємодії різних систем цінностей, можуть також стати й чинником їх збагачення, якщо вони позитивно сприймається та призводять до розвитку індивідів і груп, що спілкуються [5].

Завдяки розвитку туризму посилюються взаємовплив, взаємопроникнення культур. Розгортається процес масового залучення до загальнолюдських культурних цінностей. При тому не означає, що уніфікація культурних норм, прийняття загальної єдиної системи цінностей зменшує значущість здобутків національних культур, адже для туризму останні мають особливу цінність. Національна культура, чим вона унікальніша тим більше вона здатна поповнити скарбницю загальнолюдської культури. Визнаючи унікальність цінностей та значення кожної культури для світової цивілізації, моральних ідеалів, традицій, звичаїв, обрядів, художнього бачення й вираження світу в побуті, міжнародна спільнота сьогодні відзначає необхідність збереження самобутності та розквіту кожної окремої культури світу. Дослідження туризму як феномену культури й соціального інституту дає можливість розглядати туризм як впливовий чинник культурної соціалізації молоді (долу-

чення молоді до світу культури, до дорослого культурного життя засобами мандрування, подорожей, екскурсій).

Моральні аспекти екологічного туризму постають важливим чинником гармонізації людиною своїх взаємин з довкіллям. На рішення екологічних проблем націлює «Глобальний етичний кодекс туризму» — необхідність фінансово стимулювати всі ті форми розвитку туризму, котрі дозволяють економити рідкісні й цінні природні ресурси, особливо воду енергію, а також максимально уникати утворення відходів; рекомендується зменшувати тиск туристської діяльності на природне середовище, рівномірно розподіляти потік туристів у часі й просторі, максимально намагатися згладжувати сезонність; забезпечувати захист природної спадщини, яка складає екосистеми й біологічну різноманітність, а також охорону видів дикої фауни й флори, котрим загрожує зникнення; необхідність встановлювати певні обмеження діяльності учасників туристського процесу й особливо професіоналів сфери туризму, які здійснюють туристичну діяльність в особливо вразливих місцях — зонах пустель, полярних і високогірних районах, берегових зонах, тропічних лісах і вологих зонах, котрі підходять для створення природних парків або заповідників [3]

Управляти процесом туристичного впливу на природу можна прямими або непрямыми засобами. Пряме управління включає обмеження загального числа відвідувачів відповідно до гранично припустимого туристського навантаження на природні комплекси, визначення особливо охоронюваних природних територій і територій природних об'єктів туристського показу, використання спеціальних технологій, які мінімізують забруднення навколишнього середовища. Дані методи засновані на силовому примусі (штрафи, тарифи, заборона вільного проходу і т.п.), демонстрації того, як не можна робити.

Непрямі засоби полягають у формуванні нового відношення та поведінки туристів завдяки активізації освітянських заходів, вихованню уважного, гуманного відношення до місцевих жителів, бережливості до тварин і рослин.

Прямі та непрямі засоби управління туризмом потрібно сполучати, тому що вживання окремих заходів не дасть бажаного результату.

Як відзначає дослідники, поняття «екотуризм» тривалий час мало досить розмиті границі. В одних випадках маються на увазі подорожі, що вживаються в недоторкані цивілізацією куточки природи: екотуризм — «подорожі до відносно неспотворених або незабруднених областей з унікальними природними об'єктами для замилювання й насолоди пейзажем, дикоростучими рослинами й дикими тваринами, а також будь-якими культурними проявами в цих областях». В інших випадках — це зусилля по підтримці

екологічної рівноваги в природі: екотуризм — «природний туризм, що включає вивчення природного й культурного навколишнього середовища й служить для поліпшення обстановки в цьому середовищі» [4].

Існують відмінності в підходах, які пов'язані з розходженнями в поглядах на екологічний туризм. Експерти з розвинених країн — постачальників екотуристів, бачать екологічний туризм очима споживачів (гостей), вірніше, згідно з їхніми бажаннями й рекреаційними потребами. Підприємств туристичної індустрії і чиновників приймаючої сторони хвилює прибуток і внесок туризму в соціально-економічний розвиток регіону. У таблиці 2 згруповані окремі недоліки напрямків екологічного туризму [1].

Таблиця 2

Недоліки деяких напрямків екологічного туризму

Визначення	Недоліки
Відвідування національних парків і інших природних об'єктів з метою спостереження й одержання насолоди від видів рослин, тварин, а також місцевої культури	Не враховуються інтереси місцевих жителів, не зберігається екосистема
Пізнавальна подорож, що збагачує знання про природу, що допомагає зберегти екосистему, при цьому залишаючи недоторканими мешканців природного середовища	Прояв неповаги до інтересів місцевих жителів
Відповідальний туризм, що зберігає природні об'єкти й поліпшує добробут місцевого населення	Виключає пізнання туристами природи
Туризм, що включає подорож у відносно недоторкані місцевості, з метою дослідження й насолоди пейзажем, дикими тваринами й рослинами, а також пам'ятниками культури.	Не враховуються інтереси місцевих жителів, не зберігається екосистема
Туризм, що заснований на порівняно недоторканому природному середовищі, не є руйнуючою, здійснюється в режимі адекватного менеджменту, сприяє тривалому захисту й керуванню охоронюваними територіями	Прояв неповаги до інтересів місцевих жителів

Туризм, чутливий до навколишнього середовища	Прояв неповаги до інтересів місцевих жителів, не зберігається екосистема
Подорож з метою розуміння культури й історії природи, витягу економічної вигоди, у той же час не зачіпає екосистему	Прояв неповаги до інтересів місцевих жителів

Екологічний туризм — діюча форма спонукання туристичних підприємств до реальної дії з обмеження негативного впливу. Екологічний туризм виникає в результаті появи нових групових і суспільних потреб у вивченні й охороні природи, культурної спадщини.

Саме туристи й туристичний бізнес розвивають екологічний туризм. Розвивати його можливо за допомогою економічних механізмів, інвестиційних проектів, адресованих бізнесу, що представляє туристичну інфраструктуру.

Географія й спрямованість екотуристичних потоків відбувається головним чином з індустриальних, розвинених країн (США, Німеччина, Японія, Великобританія) у ті, що розвиваються (Непал, Індія, Пакистан). [3]

Нині виділяють чотири основних види екологічного туризму [1, 2, 4].

А. Науковий туризм. У ході наукових екологічних турів туристи беруть участь у різного роду дослідженнях природи, ведуть польові спостереження. Наприклад, широко відомі екологічні тури, пов'язані зі спостереженням за поведінкою птахів у Латинській Америці, підрахунком чисельності популяції китів у Тихому океані. Як правило, туристськими DESTИНАЦІЯМИ в таких турах виступають особливо охоронювані природні території (ООПТ): заповідники, заказники, національні парки, пам'ятники природи. До наукового туризму відносяться й закордонні науково-дослідні експедиції, а також польові практики студентів.

Б. Тури історії природи. Це подорожі, пов'язані з пізнанням навколишньої природи й місцевої культури. Як правило, такі тури являють собою сукупність навчальних, науково-популярних і тематичних екскурсій, що пролягають по спеціально обладнаних екологічних стежках. Найчастіше вони також організуються по територіях заповідників і національних парків. Сюди ж відносять походи школярів, у ході яких проводяться екскурсії й бесіди про природу. Цей вид екологічного туризму особливо популярний у Німеччині, тому його ще називають «німецькою моделлю розвитку екологічного туризму».

В. Пригодницький туризм. Даний вид поєднує всі подорожі, пов'язані з активними способами пересування й відпочинку на при-

роді, що мають своєю метою одержання нових відчуттів, вражень, поліпшення туристом фізичної форми й досягнення спортивних результатів. Сюди входять такі види туризму, як альпінізм, скелелазіння, льодолазання, спелеотуризм, гірський і пішохідний туризм, водний, лижний і гірськолижний туризм, каньйонінг, кінний туризм, маунтинбайкінг, дайвінг, парапланеризм і т.п. Багато хто із цих видів туризму з'явилися недавно й вважаються екстремальними, тому що пов'язані з більшим ризиком. Пригодницький туризм часто називають «важким екологічним туризмом» у зв'язку з тим, що спрага туристів до пригод тут превалює над мотивами охорони природи. Варто розрізняти пригодницький, спортивний (альпінізмом, спелеологією, парапланеризмом, заняття спортом або відвідування змагань і т. п.) і активні види туризму, коли туристи переміщуються за допомогою так званих активних способів (пішки, на велосипедах, човнах, плотах і т.п.).

Г. Подорожі в природні резервати. Висока аттрактивність унікальних і екзотичних природних об'єктів і явищ, залучають безліч туристів. Наприклад, 48% туристів, що прибувають у Латинську Америку, мають на меті подорож у природні резервати. Керівництво багатьох національних парків, заповідників перетворюють екологічні екскурсії в шоу сьогодення. [1]

Результатом впровадження концепції сталого розвитку та розгортання різноманіття видів екологічного туризму є створення сприятливого соціокультурного середовища.

Головною умовою в цій туристичній діяльності стає творчоперетворювальна робота індивіду як туриста, так і місцевого мешканця, яка дає можливість по-новому сприймати світ, що сприяє утворенню моральної аури спілкування, суспільної атмосфери довіри як підґрунтя дружнього єднання, соціальної злагоди і цивілізованого консенсусу. Адже довіра — це зв'язок, позбавлений утилітарно-егоїстичного інтересу, надіндивідуальний елемент людського співжиття, який забезпечує певну рівновагу в стихійному світі повсякденних контактів та зустрічей. Довіра як цінність значно більше, ніж констатація необхідності та неминучості виваженої прагматики людського співіснування.

Отже, можна підсумувати, що завдання екологічного туризму у XXI столітті полягає в тому, щоб по-іншому організувати туристичний відпочинок. Узагалі потрібно формувати в людини нове сприйняття світу, спрямовувати її на гармонійне поєднання споживацького відпочинку на природі з проникненням у нове соціокультурне середовище і пізнанням його культурних та духовних цінностей, з духовним розвитком. Позитивно впливаючи на людину, розвиваючи її світогляд, забезпечуючи новими враженнями, екологічний туризм починає змінювати життя людини, її побут. Таким

чином, екологічний туризм може розглядатись як один з впливових чинників соціокультурного розвитку сучасного суспільства.

Важливість екологічного туризму як чинника соціокультурного впливу на природу та суспільства потребує його подальшого дослідження. Тому напрями перспективної розробки теми — це визначення соціокультурних координат туризму в екологізації взаємин між індивідами, народами та спільнотами під впливом глобалізації.

Список літератури

1. Дмитрук О. Ю. Екологіч. туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу навч. посіб. / О. Ю. Дмитрук. — К. : Альтерпрес, 2004. — 192 с.
2. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) / О. О. Любіцева — К. : «Альтерпрес», 2002.
3. Любіцева О. О. Розвиток екологічного туризму в Україні / О. О. Любіцева, К. Сташук // Економічна та соціальна географія : наук. зб. / ред. кол. : С. І. Іщук (відп. ред.) та ін. — К.; 2002. — Вип. 53. С. 189–196.
4. Храбовченко В. В. Экологический туризм : учеб.-метод. пособие / В. В. Храбовченко. — М. : Финансы и статистика, 2004. — 208 с.
5. Чиждова В. П. «Учебные тропы» как одна из форм природоохранного образования / В. П. Чиждова, Е. Г. Петрова, А. В. Рыбаков // Природоохранное образование в университетах. — М., 1990. — С. 37-47.
6. Бейдик О. О. Російсько-український тлумачний словник термінів з медичної географії / О. О. Бейдик, О. М. Ліщинська. — К. : РВЦ «Київський університет, 1997. — С. 110.
7. Боткина Л. В. Программа ТАСИС в современной систем подготовки кадров для индустрии туризма/ Л. В. Боткина, Н. О. Шенгелия // Турист. фирмы. — 1998. — Вып. 17. — С. 140-143.
8. Дмитрук О. Ю. Екологічний туризм у системі суспільно-економічних відносин/ О. Ю. Дмитрук // Економічна та соціальна географія: наук. зб. — К., 2001. — С. 89-95.
9. Дмитрук О. Ю. Екологічний туризм як регулюючий чинник урбанізації / О. Ю. Дмитрук // Фізична географія і геоморфологія. — К. : ВГЛ «Обрії», 2001. — №40. С.47 — 52
10. Дмитрук О. Ю. Екологічний туризм як дидактична основа раціонального природокористування та геоекологічної освіти / О. Ю. Дмитрук, Ю. В. Щур // Регіональні екологічні проблеми: зб. наук, праць. — К., 2002. — С. 45-50.
11. Каледин Н. В. Подготовка специалистов по туризму на факультете географии и геоэкологии Санкт-Петербургского университета / Н.В. Каледин // Тр. Академии туризма. — 1995. — Вып. 1. — С. 107-108.

Надійшла до редколегії 22.11.2010 р